

İSLAM HÜQUQUNDA EKSHUMASIYANIN YERİ

Samid QULİYEV,

AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,

axundsamid@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: İslam, müsəlman, hüquq, cəsəd, ekshumasiya.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Ислам, мусульманин, закон, труп, эксгумация.

KEY WORDS: Islam, muslim, law, corpse, exhumation.

Əsrlərdir ki, mədəniyyətimizin bir parçası olan İslam təfəkkürü ilə yaşayan xalqımızın uzun illər dindən uzaq düşməsi, müstəqillik əldə etdikdən sonra isə milli-mənəvi dəyərlərimizə qayıdışı dini-elmi mövzuları aktuallaşdırmışdır. Bu cür aktual mövzulardan biri də insan öldükdən sonra onun digərləri üzərində olan haqqı-nəşinin toxunulmazlığıdır. İslam hüququnda belə bir cümlə keçir: “Müsəlmanların məzarının açılması (uşaq, ruhi xəstə olsa belə) istisna olunmuş hallardan başqa qadağandır” [1, s.369].

Məzarın açılması hüquq terminologiyasında “ekshumasiya” adlanır. “Ekshumasiya” latın dilindən hərfi tərcümədə “torpaqdan çıxarılma” (exhumatio: ex – çıxarılma, humus – torpaq) anlamına gəlir [2]. Ümumi mənada isə meyitin dəfn olunan yerdən çıxarılmasına “ekshumasiya” deyilir.

Ekshumasiya işinin şəri-hüquqi və Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi (CPM) ilə tənzimlənən tərəfləri vardır. Bu məqalədə biz həm İslam dinində, həm də qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydalar əsasında “ekshumasiya” işini araşdırmağa çalışacağıq.

İslamda insan haqları

İslam qanunlar toplusuna nəzər yetirdikdə insan haqlarının qorunması aydın şəkildə nəzərə çarpır. Bu dinin qanunvericilik əsasını təşkil edən Qurani-Kərimdə 247 yerdə işlənən “haqq” (hüquq ərəb dilində “haqq” sözünün cəmidir) kəlməsi insanları dinindən, irqindən, cinsiyyətindən, milliyyətindən, sosial statusundan asılı olmayaraq, bərabərliyə və “batilə” qarşı çıxmağa çağırmışdır.

Qurani-Kərimə görə, bütün insanlar bərabərdir və qanun qarşısında eyni cavabdehliyi daşımaqdadırlar: **“Hamının (möminlərin və kafirlərin) etdiyi əməllərə görə (Cənnətdə və Cəhənnəmdə) dərəcələri vardır ki, (qiyamət günü) Allah onlara (dünyadakı) əməllərinin əvəzini (layiqincə) versin. Onlara əsla haqsızlıq edilməz”** [3, “Əhqaf”, 19].

İslam hüququ bu dini qəbul edən və iman gətirən bütün müsəlmanlar üçün qanunvericilik əsasıdır. İslam hüququna görə, insan öldükdən sonra müsəlmanların üzərinə bir sıra məsuliyyət düşür. Bunlar: meyitə sidir (cedrus) ağacından hazırlanmış toz), kafur (unnamomums) ağacının yarpağından hazırlanmış toz) və adi su ilə qüsl vermək, meyitin yeddi əzasını (alın, iki əlin içi, dizlər, ayaq baş barmaqlarının ucları) hənütləmək (qoxusunu itirməmiş kafur pudrası sürtmək), kəfənə bükmək, cənazə namazını qılmaq və dəfn etməkdən ibarətdir [1, s.321; 4, s.491-492].

Hər bir bəşər övladı dəfn edildikdən sonra şəriətə əsasən, sağlığında ona şamil edilən hüquqlar onun nəşinə də şamil edilir. Hər bir şəriət hökmündə ilahi iradə və istək vardır [5, s.3]. Deməli,

İslam hüququnda ölüyə hörmət etmək diriyyə hörmət kimidir. Ciddi zərurət yaranmadığı halda bütün İslam alimləri insanın qəbrinin açılmasının qadağan olduğu haqqında hökm verərək bu işi insanın “muslə” (bədən üzvünü kəsib götürərək eybəcər hala salma) olmasına bərabər tutmuşlar. “Muslə” əməlinin ağır olması haqqında Həzrət Əlinin (ə) vəsiyyətində oxuyuruq: *“Ey Əbdülmüttəlib oğulları, sizi “Əmirəl-möminin öldürüldü, Əmirəl-möminin öldürüldü” deyib, bu bəhanə ilə müsəlmanların qanlarına batmış halda görmək istəmirəm. (Mənim öldürülməyimi müharibə və qan axıdılması üçün əsas etməyin.) Bilin ki, mənim əvəzimə ancaq qatilim öldürülməlidir. Baxın, əgər mən onun bu zərbəsi nəticəsində ölsəm, onun əvəzində ona bir zərbə vurun. Onu muslə etməyin, çünki mən Allah Peyğəmbərinin (səlləllahu əleyhi və alih) belə buyurduğunu eşitmişəm ki: “Ölmüş heyvanları belə muslə etməkdən uzaq olub çəkinin”* [6].

“Təhziib əl-Əhkam” kitabında isə İmam Cəfər Sadiqdən (ə) bu haqda bir çox hədis nəql olunmuşdur. Bunlardan biri də *“Ölmüş şəxsin başını kəsmək, diri şəxsin başını kəsməkdən də böyük günahdır”* hədisidir [7, s.421].

Bu qəbildən olan hədislərə diqqət etdikdə məlum olur ki, müqəddəs dinimiz həyatda olan şəxs ilə dünyasını dəyişmiş şəxsin hüquqlarının bərabər olduğunu, bəzi hallarda isə ölmüş şəxsin ehtiramının onun diriliyindəki ehtiramından daha üstün olduğunu bildirir.

İslam hüququnda ekshumasiya

Ekshumasiya məsələsində İslam alimlərinin ittifaqı vardır. Məzhəb alimləri bir neçə hal istisna olmaqla, qəbrin açılmasını qadağan etmişlər.

Hənəfilərin nəzərinə görə, zərurət olmadan qəbri açmaq icazəli deyildir. Hənəfi alimi imam Məhəmməd Amin ibn Abidin bu haqda deyir: *“Əgər meyit qüslsüz, namazsız və qibləsiz dəfn olunsa, onun üstünə torpaq tökülübsə, qəbrin açılması haramdır”* [8, s.246].

İmam Nəvəvi isə bu haqda belə yazır: *“Şəri səbəb olmadan qəbri açmaq, səhabələrdən gələn hədislərə görə, haramdır. Qəbri şəri səbəb olmadan açmaq, səhabələrdən rəvayət olunan səhih hədislərə görə, haram sayılır, istisna hallarda isə icazəlidir”* [9, s.144].

İmam Şafei nəql edir ki, *“Cəsəd qəbirdə üzü qibləyə qoyulmayıbsa və bədən çürüyüb aradan getməyibsə, meyitin qəbrini açmaq olar”*. Qəbri açıb cəsədi üzü qibləyə qoymaq sünnətdir və bu iş ilk dəfə Fura ibn Məzur üçün icra edilmiş, qəbr açılaraq cəsəd üzü qibləyə qoyulmuşdur [10, s.62].

Maliki məzhəb alimləri də ruhla cisim arasında mənəvi bir əlaqə olduğunu qeyd edərək, qəbrin dəlilsiz açılmasını meyitə ehtiramsızlıq kimi göstərmişlər [11; 12].

Hənəbəli məzhəbinə gəlincə, meyitin cəsədi çürüdükdən sonra qəbrin açılması icazəlidir. İstisna hallar isə zərurətdə hər hansısa bir malın haqqı və ya meyitin öz hüququndan ötrü (meyit dəfn olunarkən hər hansısa bir əşya qəbrə düşərsə və ya Məhkəmə-tibbi ekspertizasını həyata keçirmək üçün) olur [13, s.366; 14, s.366].

Cəfəri məzhəbinin böyük alimlərindən Həsən ibn Yusif ibn Əli ibn Mütəhhər Hilli (Əllamə Hilli) bu haqda yazır: *“Ölünün qəbrini açmaq və onun cəsədini intiqal eləmək (bir yerdən digər yerə köçürmək) caiz deyil”* [15, s.14].

Şeyx Tusi, Fəzl ibn Həsən Təbərsi və digər Cəfəri məzhəbinin alimləri də eyni fikirlərlə çıxış etmişlər [16, s.93].

Qeyd olunan hədislərdən və alimlərin rəylərindən bizə məlum olur ki, sağlığında insana verilən dəyər öldükdən sonra da hər bir bəşər övladına şamil edilərək, cəsədi - qəbri toxunmaz hala

gətirir, yalnız istisna hallarda ekshumasiyaya icazə verilir. İstisna olan hallarda ekshumasiyanın əleyhinə getmək isə məzəmmət olunmuşdur. İcazəli hallar aşağıdakılardır:

1. Meyitin dəfn olunduğu yer qəsb (başqasına məxsus) olduqda, yerin sahibi isə bu işə icazə vermədikdə ekshumasiya edilir, cəsəd digər bir yerə (icazəli) köçürülür.

2. Kəfən, yaxud meyitlə birgə dəfn olunan başqa bir şey qəsb olsa, sahibi də onun qəbirdə qalmasına razı olmadıqda ekshumasiya edilir, kəfən (və ya dəfn olunan başqa bir şey) meyitə məxsus vəsaitlə alınaraq yenidən icra olunur.

3. Ekshumasiya hallarından biri də şəri təyinatlı işlərin düzgün olmaması zamanı baş verir. Bu halda meyit qüslsüz, kəfənsiz, yaxud da qüslünün batıl olduğunu sonradan bildikdə ekshumasiya şəri vəzifələrin icrası üçün görülür.

Dəfn etmə - bədənin (onun qalıqlarının) torpağa verilməsi (qəbirdə basdırılma), suya verilməsi (suda basdırılma) yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Dəfn etmə yerləri mənsubiyyətinə görə dövlət, bələdiyyə, adətə görə ictimai, etiqad üzrə, hərbi, tarixi-mədəni əhəmiyyətli, tarixi-memorial ola bilər. İctimai qəbiristanda ölünün öz vəsiyyəti əsasında, dəfn işlərini təşkil edən xüsusi xidməti qurumun qərarı ilə (əgər meyit qohumları tərəfindən tələb olunmursa) meyitlər basdırılır. İctimai qəbiristan yerli icra hakimiyyəti və yerli özünü idarəetmə orqanlarının nəzdində ola bilər.

Dəfn və basdırma barəsində qanunda sanitariya-ekoloji tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Qəbiristanda yer seçdikdə torpağın xüsusiyyəti nəzərə alınır. Torpaq 2 metr dərinlikdən az olmayaraq quru, yüngül və hava keçirən olmalıdır. Qrunt suları səthdən 2 metrədən yuxarı olduqda, həmçinin bataqlıq və torpaq sürüşən sahələrdə qəbiristan salmaq olmaz. Zəruri hidrogeoloji şərait olmadıqda salınacaq məzarlıq üçün yerin mühəndis işləri görülür.

Bütün hallarda dəfn mərasimlərinin təşkilində, meyitə bükülən kəfən və dəfn üçün hazırlanan torpağın başqasına məxsus olması kimi İslam qaydaları gözlənilir.

4. Meyitə ehtiramdan da əhəmiyyətli bir haqqı sübut etmək məqsədilə meyitin bədəni görməyə ehtiyac duyulduqda ekshumasiya aparılır və bu proses Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Dinlə hüquqi proseduru bir-birinə qarışdırmaq olmaz və bu işlərin icrası tam ayrı mənalara özündə əks etdirir. Hətta işi icra edən (müstəntiq) öz qərarında prosesdə din xadiminin də iştirak etməsinin zəruriliyi haqqında heç nə yazı bilməz. Cəsədin müayinə olunması hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aparılır. Din xadimləri isə dini ayinləri icra edirlər [17; 18].

Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (CPM) (maddə 237) ekshumasiyaya müstəqil prosessual hərəkət kimi baxılır. İstintaq hərəkəti kimi ekshumasiyanın 3 fərqləndirici cəhətlərinin olduğu göstərilir.

I. CPM-də yalnız meyitlərin ekshumasiyasından söhbət gedir. Digər əşyaların torpaqdan çıxarılması isə başqa prosessual hərəkətlərin dairəsinə aid hesab olunur.

II. CPM əvvəllər basdırılmış meyitlərin ekshumasiyası hallarını tənzimləyir. Burada meyitin qəbul olunmuş qaydalara müvafiq basdırılıb-basdırılmamasından asılı olmayaraq, cinayət izini açmaq üçün onun basdırıldığı yerdən çıxarılması nəzərdə tutulur. Bu zaman basdırılma yeri yalnız qəbir deyil, digər yerlər – mavzoley tipli məzarlar, divarlar, boşluqlar, sərdabələr, yandırılmış meyitlərin külü olan yerlər, su hövzələri və digər yerlər ola bilər.

III. CPM-də qaldırılmış və istintaq olunan cinayət işinin aparılması çərçivəsində istintaq hərəkətlərindən söhbət gədir.

Meyitlərin ekshumasiya olunmasının əsasları və hadisələrin təsnifatı aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

1. Meyitin rəsmi qaydada icazəli ekshumasiyası;

Məhkəmə-tibbi məqsədlərlə;

Qəbiristanlığın bir yerdən digər yerə köçürülməsi;

Meyitin bir qəbiristandan başqa bir qəbiristana köçürülməsi;

Basdırılanın şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə (şəxsiyyətin cinayət istintaqı axtarışı ilə bağlı olmayan hallarda);

Elmi-tarixi məqsədlərlə;

2. Meyitlərin təsadüfi ekshumasiyası;

Torpaq işləri görülən və köhnə binaların sökülməsi zamanı təsadüfən basdırılmış meyitlərin aşkar olunması;

3. Meyitlərin cinayət xarakterli ekshumasiyası;

Soyğunçuluq məqsədilə;

Cinsi həvəsi təmin etmək məqsədilə (nekrofiliya);

Təhqir etmək məqsədilə [19; 20, s.104].

Cəsəd torpaqdan çıxarıldıqdan sonra iş icraçısının (müstəntiq və ya məhkəmə) qərarına uyğun olaraq cəsədin tam müayinəsi, yaxud da hansısa hissələrin şəkillərinin çəkilməsi, müəyyən nümunələrin götürülməsi (saç, sümük) ola bilər.

4. Meyiti ona hörmətsizlik olan yerdə (əqidəsinə uyğun olmayan qəbiristanda) dəfn etdikdə ekshumasiya işini icra etmək olar.

Etihad üzrə olan qəbiristanda eyni dinə etihad edən şəxslər dəfn edilir. Onlar yerli idarə orqanları nəzdində ola bilər və buna əsasən, müvafiq dini birliklər onların fəaliyyətini tənzimləyirlər. Hər bir insanın şərəf və ləyaqəti qanunlarda qorunduğu kimi, İslam hökmlərində də öz əksini tapmışdır. Digər dinlərdə olduğu kimi, müsəlmanı da yalnız müsəlmanlara məxsus qəbirstanda dəfn etmək lazımdır.

5. Dəfn olunmuş qadının bətnindən diri uşağı çıxarmaq üçün də qəbri açmaq icazəlidir [17].

İslamın yeni yayıldığı vaxtlarda dünyanın “qara üzü” daha çox idi. İnsanlar cəhəlat içində çabalamaqla yanaşı, hüquqları tapdalanır, öz qız övladlarını diri-diri torpağa dəfn edirdilər. Bu məsələ İslamın əsas qanunvericilik kitabı olan Qurani-Kərimin “İsra” surəsinin 31-ci ayəsində də öz əksini tapmış və Uca Yaradan bununla bağlı “Yoxsulluqdan qorxub (Cahiliyyət dövründə olduğu kimi) övladlarınızı (xüsusilə, qız uşaqlarını) öldürməyin. Biz onların da, sizin də ruzinizi veririk. Onları öldürmək, həqiqətən, böyük günahdır!” buyurmuşdur [3].

Bu gün də müasir dünyada insan qətləminin başqa forması icra olunmaqdadır. Bir çox ailə doğulacaq qız uşaqlarını qəbul etməyərək gələcək övladlarını “diri-diri öldürür”. Statistika göstərir ki, boşanmanın əsas səbəblərindən biri də ailədə qız övladının dünyaya gəlməsidir.

6. Yırtıcı heyvanın qəbri qazaraq cəsədi parçalayacağından, sel aparacağından, yaxud düşmənin onu çıxaracağından qorxu olduqda cəsəd ekshumasiya edilərək digər yerə köçürülür.

7. Meyit dəfn olunduqdan sonra aşkarlanan bədən üzvlərindən ötrü də ekshumasiya edilir.

Bu zaman ekshumasiya işi natamam icra olunur. Yəni, aşkarlanan bədən əzası qəbrə elə tərzdə qoyulmalıdır ki, meyitin bədənini görünməsin.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, ekshumasiya İslam qanunlarından olduğu üçün bu məsələ daha dərinlən araşdırılaraq cəmiyyətdə maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Çünki bu gün ən böyük problemlərdən biri cəmiyyətin bu işin əleyhinə gətməsidir ki, səbəb kimi də şəriətə zidd əməl olduğunu göstərir. Yuxarıda göstərilənlərdən bəlli olur ki, İslama görə, qəbri açmaq müəyyən şərtlər daxilində icazəlidir. Bu hallara qarşı çıxmaq isə İslam şəriətinə qarşı çıxmaq deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tozihül-məsailə məəcə. Qum: 1377 h.ş.C. 1.
2. <https://www.azleks.az/az/online-dictionary/ekshumasiya>
3. <https://quran.az/>
4. Dəlilləriylə İslam Elmihalı. Bakı: 2010.
5. Mehmet Akif Aydın, Cəlal Erbay, Fəxrəddin Atar, Rahmi Yaran, Saffet Köşe, Bilal Aybakan, Abdullah Kahraman, Mübariz Camalov. İslam hüququ. Bakı: 2013, s. 3.
6. Nəhcül-bəlağə, 47-ci məktub.
7. Şeyx Tusi. Təhzib əl-Əhkam. C. 1.
8. İbn Abidin. Radd al-muxtar ələ dur əl-Muxtar. C.1.
9. İmam Nəvəvi. Ravdatut-talibin. C. 2.
10. Əbul Həsən Əli. Əl-Haviyə kəbir. C. 3.
11. Malik ibn Ənəs. Mudəvvənətul-kubra / “Cənazə” bəhsi.
12. Şihəbud-Din ən-Nəfravi. Əl-Məcmu Şərh əl-Muhəzzəb / “Cənazə” babı.
13. İbn Muflih. Əl-Furu fil fiqhil hənbəli / “Cənazə” bəhsi.
14. Şəmsuddin İbn Qudəmə. Əş-Şərhu Kəbir (Məal Muğni). C. 1.
15. Əllamə Hilli. Əl-Muxtəsərun nafi fi fiqhul imamiyyə. C. 1.
16. Şeyx Tusi. Əl-Məbsut fi fiqhul imamiyyə. C. 1.
17. <http://lankarani.com/azr/res/res1/031.php>.
18. <https://www.sistani.org/azari/book/24199/>
19. <http://www.e-qanun.az/code/14>
20. Şakir Musayev. Cinayət mühakimə icraatının məhkəmə-tibbi təminatı. Bakı: 2008.
21. Şəriət hökmlərinin izahı. Ayətullah əl-üzma Vəhid Xorasani.

Самид Гулиев

МЕСТО ЭКСГУМАЦИИ В ИСЛАМСКОМ ЗАКОНЕ

РЕЗЮМЕ

Эксгумация захороненных людей не приветствуется однозначно в обществе. Иногда это рассматривается как действие, противоречащее религии и религиозным ценностям. Это в некотором смысле мешает работе правоохранительных органов. Когда возникает необходимость в эксгумации, наряду с защитой прав трупа, раскрываются остальные преступления. Фактически эксгумация трупа является одним из допустимых случаев как в исламском праве, так и в действующем законодательстве Азербайджанской Республики. В связи с этим каждый гражданин должен знать, что вскрытие могилы осуществляется как законно, так и религиозно.

Samid Guliyev

PLACE OF EXHUMATION IN ISLAMIC LAW

SUMMARY

Exhumation of buried people is not unequivocally welcomed in society. Sometimes this is seen as an action that contradicts religion and religious values. This in some sense hinders the work of law enforcement agencies. When there is a need for exhumation, along with the protection of the right of the dead person, unsolved crimes are revealed. In fact, the exhumation of the corpse is one of the permissible cases in Islamic law, as well as in the legislation of the Republic of Azerbaijan. In connection with this, every citizen should know that the opening of graves is conducted both legally and religiously.